

УДК: 378.147:81.1

Абышбаева Астра Айдаралиевна

И. Арабаев атындагы КМУнун ФББПК кафедрасынын ага окутуучусу

**СТАНДАРТТУУ ЭМЕС ФОРМАЛАРДЫ КОЛДОНУУ
МЕНЕН КЫРГЫЗ ТИЛИ ЖАНА АДАБИЯТЫН ҮЙРӨТҮҮ**

**ОБУЧЕНИЕ КЫРГЫЗСКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ
НЕСТАНДАРТНЫХ ФОРМ**

**LEARNING THE KYRGYZ LANGUAGE AND LITERATURE
USING NON-STANDARD FORMS**

Аннотация: Бүгүнкү күндө сабактын көбүрөөк натыйжалуулугуна канткенде жетсе болот? Балдардын билимге болгон рухий муктаждыгын, аны өздөштүрүүгө, өркүндөтүүгө болгон каалоону өстүрүүнүн каражаттары кандай? Ушул сыяктуу суроолордун түзүлүшүнө байланыштуу "салттуу эмес билим берүү формалары" деген түшүнүк пайда болду. Жалпы кабыл алынган ченемдерден баш тартууга, өз ыкмаларды издөөгө мезгил келди. Мугалимдин жетектөөчү ролун өзүнө алган салттуу сабак, лингвистикалык материалдарды же адабий чыгармаларды эркин талкуулоого жана түшүнүүгө ыңгайлуу эмес, ар бир студенттин ачылышына мүмкүнчүлүк бербейт жана алардын чыгармачыл өнүгүүсүнүн эң төмөнкү деңгээлге түшүүсүнө өбөлгө түзөт.

Аннотация: Как сегодня сделать урок более эффективным? Каким образом можно развить у детей духовную потребность в знаниях, их желание учиться и совершенствовать их? Из-за структуры таких вопросов возникло понятие «нетрадиционные формы обучения».

Пришло время отказаться от общепринятых норм и искать свои методы. Традиционные уроки, в которых ведущую роль играет учитель, не удобны для свободного обсуждения и понимания лингвистических материалов или литературных произведений, не позволяют каждому ученику раскрыться и способствуют низкому уровню их творческого развития.

Annotation: How can you make your lesson more effective today? How can you develop in children a spiritual need for knowledge, their desire to learn and improve it? Due to the structure of such questions, the concept of "non-traditional forms of education" arose. It's time to abandon generally accepted norms and look for your own methods. Traditional lessons, in which the teacher plays a leading role, are not convenient for free discussion and understanding of linguistic materials or literary works, do not allow each student to open up and contribute to a low level of their creative

Түйүндү сөздөр: адеп-ахлак, көркөм чыгарма, салттуу эмес, заманбап, сот-сабак, эскерүү-сабак, концерт-сабак, сабак-таймаш, сабак-турнир, сабак-эстафета, сабак-дуэль, сабак-ишкер, сабак-оюн, сабак-роль оюну, сабак-кроссворд, сабак-викторина;

Ключевые слова: мораль, искусство, нетрадиционное, современное, судебный урок, мемориал-урок, концерт-урок, урок-конкурс, урок-турнир, урок-эстафета, урок-дуэль, урок-предприниматель, урок-игра, урок-ролевая игра, урок-кроссворд, урок-викторина;

Key words: morality, art, non-traditional, modern, judicial lesson, memorial lesson, concert lesson, lesson-competition, lesson-tournament, lesson-relay race, lesson-duel, lesson-entrepreneur, lesson-game, lesson-role-playing game, lesson- crossword puzzle, quiz lesson;

Менин кыргыз тили мугалими катары 15 жылдык тажрыйбам бар. Мен сабактын культу өзгөрүлбөс мугалимдеринин биримин. Сабакты кантип жандандырып, балдардын акыл-эс аракетин активдештирип, предметке болгон кызыгууну жана тааныш көрүнгөн нерсени окууга болгон кызыгууну кантип сактап калууга болот? Бул суроолор мени көптөн бери тынчсыздандырып келет.

Студенттердин тил үйрөнүүгө болгон кызыгуусун арттыруунун көптөгөн жолдору бар: спектаклдер, салондор, адабий кечелер, сейилдөөлөр, классиктердин жашоосу жана чыгармачылыгына байланыштуу экскурсиялар, бирок бул "иш-чараларды" адамдардын ой жүгүртүүсүн жана билимин кеңейтүүчү - ар кандай адабий жол баштала турган, ар кандай эстетикалык, адеп-ахлактык, философиялык көйгөйлөрдү ачуучу эң негизги сабак менен салыштырып болбойт.

Мен сунуш кылган адабият сабактарын өткөрүүнүн стандарттуу эмес формаларын колдонуу, көркөм чыгармаларды окуп чыгууда мугалим дуушар болгон көптөгөн көйгөйлөрдү чечүүгө мүмкүнчүлүк берет: алар сүйлөөнү өнүктүрүшөт, акыл ишин активдештиришет, башкача айтканда окутуу учурунда тил мугалими туш болгон көптөгөн билим берүү маселелерин чечүүгө жардам беришет..

Заманбап шарттарда билим берүү мекемелеринин ишинин натыйжалуулугун жогорулатуунун эң маанилүү жолдорунун бири - инновациялык процесстердин өнүгүшү болуп саналат. Анын үстүнө, бул процесстер билим берүү тутумунун курулушуна дагы, ошондой эле педагогикалык иштин мазмунуна, формаларына, методдоруна жана каражаттарына таасир этет. Практика көрсөткөндөй, бардык жаңы нерселер прогрессивдүү эмес. Прогрессивдүү нерсе натыйжалуу гана болот, башкача айтканда, аны колдонуу оптималдуу жол менен жакшы натыйжаларды алууга мүмкүнчүлүк берсе: физикалык, моралдык күчтөрдү, финансылык ресурстарды же убакытты бирдей же азыраак сарптоо менен.

Бүгүнкү күндө сабактын көбүрөөк натыйжалуулугуна канткенде жетсе болот? Балдардын билимге болгон рухий муктаждыгын, аны өздөштүрүүгө, өркүндөтүүгө болгон каалоону өстүрүүнүн каражаттары кандай? Ушул сыяктуу суроолордун түзүлүшүнө байланыштуу "салттуу эмес билим берүү формалары" деген түшүнүк пайда болду. Жалпы кабыл алынган ченемдерден баш тартууга, өз ыкмаларды издөөгө мезгил келди. Мугалимдин жетектөөчү ролун өзүнө алган салттуу сабак, лингвистикалык материалдарды же адабий чыгармаларды эркин талкуулоого жана түшүнүүгө ыңгайлуу эмес, ар бир студенттин

ачылышына мүмкүнчүлүк бербейт жана алардын чыгармачыл өнүгүүсүнүн эң төмөнкү деңгээлге түшүүсүнө өбөлгө түзөт.

Заманбап сабактын натыйжалуулугу турмуш менен байланышты кеңири жүзөгө ашырууга, окутуунун жаңы формаларын колдонууга негизделген. Ар бир мугалимдин ишмердүүлүгү чыгармачыл мамиле менен байланыштуу болушу керек. Мугалим ишенимдүү дос жана боорукер насаатчы катары, биринчи кезекте, баланын билим алууга, издөөгө жана тажрыйба жүргүзүүгө болгон каалоосун ойготушу керек. Бул үчүн студенттерге окуу китебинин бир абзацын айтып берүү же андагы бардык эрежелерди жаттап алууга мажбурлоо жетишсиз. Мугалим өз милдетине канчалык формалдуу түрдө мамиле кылса, ошончолук расмий түрдө бала билим алуу менен да байланышат. Билим дүйнөсүнө сүңгүү баланын активдүү катышуусу менен өтүшү керек. Ал издеш керек, аракет кылыш жана ката кетириш керек. Ошондо гана оң натыйжага жетишүүгө болот, демек, ага ылайыктуу ар кандай сюрприздерге даяр, гармониялуу, ар тараптуу өнүккөн инсанды калыптандырууга өбөлгө болот.

Салттуу эмес окутуунун формаларын колдонуу мугалимдин ишмердүүлүгүнүн чөйрөсүн кыйла кеңейтүүгө, өзүнүн өзгөрүлбөс структурасы менен сабактын катуу алкагынан алыстоого мүмкүндүк берет: суроо, түшүндүрүү, бекитүү, үй тапшырмасы. Салттуу эмес иш формалары билим берүү иш-аракеттерин ар тараптуу жүргүзүүгө мүмкүндүк берет, алар окуучулардын интеллектуалдык активдүүлүгүнүн өсүшүнө, демек, сабактын натыйжалуулугуна өбөлгө түзөт.

Теориялык негиздөө

Акыркы он жылда бир дагы мектеп предмети адабият сыяктуу катуу сынга алынган жок. Борбордук гезиттердин беттеринен: "Мен адабиятты сүйөм, бирок мектептеги адабият предметин жек көрөм", "Сүйүктүү мугалим талап кылынат" ж.б.у.с. үндөр угулган. Сабактардын кургактыгы жана бозумтугу жөнүндө, мугалимдин кесиптик жана жеке сапаттарынын төмөндүгү жөнүндө көп сөз болду. Ушул адилеттүүлүктү төмөндөтпөстөн, мен дагы деле болсо тил мугалимдеринин арасында ар дайым өз ишинин чыныгы чеберлери, жаңы жана алдыңкы нерселерге биринчи болуп жооп берген чыныгы чыгармачыл адамдар экендигин белгилегим келет.

Акыркы жылдары көпчүлүгүнүн практикасында көйгөйлүү окутуу жана студенттердин таанып-билүү иш-аракетин активдештирүү, алардын чыгармачыл активдүүлүгүн жана өз алдынчалыгын өнүктүрүү, окутууга түрткү берүү, окутуунун жана тарбиялоо методдорунун өз ара байланышы жана башка маанилүү педагогикалык идеялар камтылган.

Жеке мен үчүн адабият сабагындагы студенттердин таанып билүү активдүүлүгүн жогорулатуунун эң маанилүү методу - бул өткөрүүнүн стандарттуу эмес формалары деп аталган сабактардын ар кандай жанрлары. Аларга кандай мамиле кылышыбыз керек? Аларды өткөрүү максатка ылайыктуубу (сот-сабактары, эскерүү-сабактары, концерт-сабактар ж.б.). Ушул жана ушул сыяктуу суроолор мени дайыма тынчсыздандырат.

Бирок, окумуштуулардын адабият сабактарынын ушул түрлөрүн баалоосунун түшүнүксүздүгүнө карабастан, алар практика жүзүндө өз жолун таап жатышат, бул тил адистеринин мындай сабактарга кызыгуусун арттырып жаткандыгын айгинелейт. Бул аларга өтө зарылчылык бар экендигин билдирет. Бул эмне? Эң негизгиси, менин оюмча, бул сабактар сабактын тамырлаган стереотипинен арылууга, баарлашуунун адаттагы ыкмаларын өзгөртүүгө, үйрөнүлүп жаткан көркөм материалды визуалдык, көрүнүктүү кылууга, эмоционалдык кабыл алуу үчүн жагымдуу шарттарды түзүүгө, чыгарманын, анын идеялык-нравалык мазмунун өздөштүрүүгө мүмкүнчүлүк берет.

Бул сабактардын мүнөздүү белгиси - алардын дизайндагы, структурасындагы, сюжетиндеги оригиналдуулугу, ошол сабактарды салттуу эмес, чыгармачыл, автордук деп айтууга мүмкүндүк берген педагогикалык ачылыштар. Салттуу эмес сабактарды даярдоодо жана өткөрүүдө алардын натыйжалуулугу төмөнкү шарттарда олуттуу даражада камсыз болоорун унутпоо керек:

- стандарттуу эмес сабак алдыңкы окуу куралдарынын бири катары кабыл алынат;
- мугалимдин салттуу эмес сабактарды өткөрүү методикасын жакшы билгичтиги;

- салттуу эмес жана салттуу иштөө формаларын чебер айкалыштыруу;
- стандарттуу эмес сабактын алкагында диагноз коюу, мазмунун тандап алуу, дидактикалык процессти түзүү жөндөмүнө ээ болуу;
- стандарттуу эмес сабактарды өзүнүн иш тутумуна киргизүү.

Стандарттуу эмес сабактардын максаттары

- студенттерди улуттук жана дүйнөлүк көркөм маданияттын үлгүлөрү , көрүнүктүү жазуучулардын руханий изденүүсү менен тааныштыруу менен бирге, сулууулук дүйнөсү менен киргизүү;
- көркөм сөздү түшүнүүгө үйрөтүү жана ошонун негизинде турмуш жөнүндөгү түшүнүктү, чындыкка, идеялык адеп-ахлактык позицияларга, эстетикалык табитке, көз караштарга, муктаждыктарга, жогорку жалпы жана окуу маданиятка болгон жигердүү мамилени калыптандыруу;
- окурманга билим берүү жана окуу сапаттары "аркылуу" жана алардын жардамы менен ар тараптуу өнүккөн инсанды калыптандыруу.

Иштөө принциптери:

- студенттердин таанып-билүү жана акыл-эс ишмердүүлүгүн активдештирүү;
- предметти изилдөөгө дифференциалдашкан мамиле;
- өтүлүп жаткан материалга болгон кызыгууну жогорулатуу;
- студенттердин чыгармачылык жөндөмдөрүн өнүктүрүү.

Методиканын технологиясы

Адабиятты окутууда сабактарды өткөрүүнүн стандарттуу эмес формаларын колдонуу Бүгүнкү күндө, адабиятты үйрөнүүгө бир нече саат калганда, массалык маданият (айрыкча, "фоно" - жана "видео" формасында) ушунчалык чабуулдуу болуп турганда, биз, тил мугалимдери, адабият сабактарын окутуунун тынымсыз издөөсүндөбүз.

Ошондой эле, мен да өзгөчө эмесмин. Адабият сабактарын өткөрүүнүн стандарттуу эмес формаларын колдонуу мектептин практикасында барган сайын өжөрлөнүп бекитилүүдө.

Стандарттуу эмес сабактын феномени - бул заманбап мектептеги сабактын формасы катары монополиялык абалды ээлөөнү токтоткондо жана аны менен катар класс-сабак тутумун өнүктүрүүдөгү ачык-айкын берилген тенденциянын объективдүү көрүнүшү, жана аны менен чогуу башка формалары барган сайын кеңири колдонулууда.

Бул бир катар себептерден улам келип чыгат, алардын негизгиси - универсалдуу көрүнгөнүнө карабастан, дагы деле болсо мүмкүнчүлүктөрү чектелүү: ага гана таянуу менен, студенттердин чыгармачылык жөндөмдөрүн өркүндөтүү жетиштүү деңгээлде натыйжалуу эмес, жалпы билим берүү көндүмдөрүн калыптандыруунун тийиштүү деңгээли, мектеп окуучуларынын монологдук сүйлөөсүн өнүктүрүү мүмкүнчүлүктөрүн пайдалануу, баарлашуунун ар кандай формаларын уюштуруу.

Сабактын стандарттуу эмес методикасынын чыгармачылык принциптери төмөнкүлөр:

1. Сабакты уюштуруудагы шаблондон, өткөрүүдөгү күндөлүк жана формализмден баш тартуу.
2. Сабактын активдүү иш-аракеттерине студенттердин максималдуу катышуусу.
3. Көңүл ачуу эмес, кызыктыруу жана шыктандыруу сабактын эмоционалдык тонунун негизи катары.
4. Пикирлердин альтернативдигин, көптүгүн колдоо.
5. Өз ара түшүнүшүүнү, иш-аракетке түрткү берүүнү, эмоционалдык канааттануу сезимин камсыз кылуунун шарты катары класста коммуникация функциясын өнүктүрүү.
6. Студенттердин окуу мүмкүнчүлүктөрүнө, кызыкчылыктарына, жөндөмдөрүнө жана шыгына жараша "Жашыруун" (педагогикалык жактан максатка ылайык) дифференциясы.
7. Баалоону калыптандыруучу нерсе катары колдонуу (жана натыйжалуу курал катары эмес).

Стандарттуу эмес сабактарды даярдоо жана өткөрүү мезгилдери

Принциптерден тышкары, стандарттуу эмес сабактарды даярдоо жана өткөрүү мезгилдери да өтө маанилүү. үч мезгилге бөлүнөт: даярдоо, сабактын өзү жана анын анализи.

1. ДАЯРДОО. Ага мугалим дагы, студенттер дагы активдүү катышат. Эгерде салттуу сабакка даярдануу учурунда мугалим гана мындай иш-аракетти көрсөтсө (конспекттин планын жазуу, көрсөтмө куралдар, таркатма материалдар, камсыз кылуу ж.б.), анда экинчи учурда студенттер да бир кыйла денгээлде катышат. Алар топторго (командалар, экипаждар) бөлүнүп, сабакка чейин аткарылышы керек болгон айрым тапшырмаларды алышат же чогултушат: алдыдагы сабактын темасы боюнча билдирүүлөрдү даярдоо, суроолорду түзүү, кроссворддор, викториналар, керектүү дидактикалык материалдарды түзүү ж.б.

2. САБАКТЫН ӨЗҮ. 3 негизги этап бар:

Биринчи этап.

Бул студенттердин мотивациялык чөйрөсүнүн калыптанышынын жана өнүгүшүнүн өбөлгөсү: маселелер коюлат, аларды чечүүгө даярдыктын деңгээли такталат, сабактын максаттарына жетүү жолдорун издөө.

Жагдайлар белгиленген, ага катышуу маалыматтык, өнүгүү жана тарбия берүү маселелерин чечүүгө мүмкүндүк берет.

Мотивациялык чөйрөнү өнүктүрүү канчалык натыйжалуу жүргүзүлсө, даярдык көрүү мезгили ошончолук натыйжалуу жүргүзүлөт: студенттердин алдын-ала берилген тапшырмаларды сапаттуу аткарышы алардын алдыдагы ишке болгон кызыгуусуна таасир этет. Сабакты өткөрүүдө мугалим сабактын баштапкы формасына болгон мамилесин эске алат; алардын даярдыгынын деңгээли; жаш курагы жана психологиялык өзгөчөлүктөрү.

Экинчи этап.

Жаңы материалды жеткирүү, студенттердин акыл-эс ишин уюштуруунун ар кандай "стандарттуу эмес" формаларында билимин калыптандыруу.

Үчүнчү этап.

Билгичтиктерин жана шыктарын калыптандырууга арналган. Адатта, көзөмөл убагында байкалбайт, бирок мурунку этаптардын ар биринде "эрийт".

3. САБАКТЫН АНАЛИЗИ

Бул сабактарды анализдөө учурунда окуучуларды окутуунун, тарбиялоонун, өнүктүрүүнүн натыйжаларын да, баарлашуунун сүрөтүн да - сабактын эмоционалдык тонусун баалоо максатка ылайыктуу: мугалимдин студент менен болгон байланышында гана эмес, ошондой эле студенттердин бири-бири менен, ошондой эле айрым жумушчу топтор менен баарлашуусунда.

Методиканын баалуулугу төмөндөгүлөрдө турат:

- сабактарды унутулгус, эмоционалдуу кылуу;
- материалды терең жана ырааттуу өздөштүрүүгө көмөктөшүү;
- чыгармачыл жөндөмдөрдүн өнүгүшүнө жакшы таасир этет;
- логикалык ой жүгүртүүнү өркүндөтүү; студенттердин чыгармачыл жөндөмдөрдү;
- предметке кызыгууну көрсөтүү; талаптануучулук
- искусствонун башка түрлөрү менен байланышты уюштуруу.

Стандарттуу эмес адабият сабактарынын түрлөрү жана формалары

Мектеп практикасында кеңири тараган стандарттуу эмес сабактардын негизги түрлөрү жөнүндө кененирээк токтололу. Буга чейин ушундай мүнөздөгү сабактар көп болгондуктан, аларды белгилүү бир тутумдаштыруу талап кылынат. Системалаштыруунун негиздери кээде бир тектүү эмес, айрым сабактарды өзгөчөлүктөрүнө байланыштуу бир топко эмес, экиге, балким, бир нече топко таандык кылса болот.

Бирок азырган эле мүнөздүү топторду бөлүп көрсөтүү керек:

1. Оюн жана конкурстук негиздеги сабактар (сабак-таймаш, сабак-турнир, сабак-эстафета, сабак-дуэль, сабак-ишкер, сабак-оюн, сабак-роль оюну, сабак-кроссворд, сабак-викторина).
2. Сабакты уюштуруунун салттуу ыкмаларын өзгөртүү (сабак-лекция "парадокс", сабак-жуп сурамжылоо, сабак-экспресс сурамжылоо, сабак-семинар).
3. Коомдук практикада белгилүү болгон иштөө формаларын, жанрларын, методдорун тартуу (сабак-изилдөө, сабак-маектешүү, сабак-репортаж, сабак-отчет, сабак-рецензия, сабак - акыл чабуулу).

4. Ар кандай мекемелердин жана уюмдардын ишмердүүлүгүн туураган сабактар (сабак-сот, сабак-цирк, сабак - окуу кеңешинин жыйыны, сабак - патенттик кеңсе).
  5. Ар кандай иш-аракеттерди же иш-чараларды тууроочу сабактар (сабак – сырттан экскурсия, сабак - адабий сейилдөө, сабак - адабий конок бөлмөсү, сабак - өткөнгө саякат).
  6. Фантазияга негизделген сабактар (сабак-жомок, сабак-сюрприз, сабак - Хоттабычтын белеги).
  7. Ар кандай коомдук кубулуштарды эске салган сабактар (сабак-пресс-конференция, сабак-аукцион, сабак-бенефис, сабак-телекөпүрө, сабак-доклад, сабак-талаш, сабак-көргөзмө).
  8. Окуу материалынын баштапкы уюштурулушуна негизделген сабактар (акылдуулук сабагы, сабак-аян).
- Мунун бардыгы адабиятты окутуунун натыйжалуулугун жогорулатууга, алдыга койгон максаттарга жетүүгө, окутууда жогорку натыйжалуулукка жетүүгө өбөлгө түзөт.

Колдонулган адабияттар:

1. Азыркы кыргыз тилинин таблицалары.
С.Үсөналиев, Б.Өмүралиев (2003);
  2. Байланыштуу кепти, кептин стилдерин кептик компетенттүүлүккө багыттап окутуунун теориялык жана практикалык маселелери. В.Мусаева, (2017);
  3. Пассов Е.И. «Маданияттардын диалогунда индивидуалдуулукту өнүктүрүү» коммуникативдик билим берүүнүн программа-концепциясы М.: Просвещение, 2000.
- Интернет булактары:
4. www.teachingenglish.org
  5. www.americanenglish.state.gov
  6. www.britishcouncil.org